

Θετικισμός, υλισμός και διαλεκτική

Γιατί το Πράγμα δεν εξαντλείται στο σκοπό του, αλλά στην πραγματοποίησή του· ούτε το αποτέλεσμα είναι το πραγματικό όλο παρά είναι τέτοιο μόνο συνημμένο με το γίνεσθαι του.

Χέγκελ, *Φαινομενολογία του Πνεύματος*, §3

Ο Sir James Jeans αφιερώνει το τελευταίο κεφάλαιο του γνωστού του έργου *Φυσική και Φιλοσοφία* στην επισκόπηση κάποιων βασικών φιλοσοφικών προβλημάτων που τίθενται απ' την ανάπτυξη της σύγχρονης φυσικής¹. Όπως και πολλοί άλλοι σημαντικοί επιστήμονες του 20ού αι. που ασπάζονται το θετικισμό, ο Τζηνς επιχειρεί μέσα από τις θεωρητικές του αναλύσεις ν' αναδείξει τη γενική φιλοσοφική του τοποθέτηση, η οποία, σαφώς εντασσόμενη στο ιδεαλιστικό στρατόπεδο, παλινδρομεί μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού ιδεαλισμού, άλλοτε προσεγγίζει (αν όχι ενστερνίζεται) το σολιψισμό και πάντοτε, φυσικά, διανθίζεται με τις συνηθισμένες επιθέσεις κατά του υλισμού και της αιτιοκρατίας.

Στο βασικό ερώτημα για την ύπαρξη ή μη της αντικειμενικής πραγματικότητας (του εξωτερικού κόσμου), ο Τζηνς προτάσσει μια μάλλον συνηθισμένη για τον υποκειμενικό ιδεαλισμό (και το σολιψισμό) απάντηση. «Φαίνεται τώρα ότι αυτή (δηλ. η φύση – σημ. Γ.Ν.) δεν συνίσταται από κάτι που αντιλαμβανόμαστε, αλλά από τις ίδιες μας τις αντιλήψεις. Δεν είναι το αντικείμενο της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου, αλλά η ίδια η σχέση»². Αν, όμως, στο κορυφαίο αυτό ζήτημα ο Τζηνς ακολουθεί τη γραμμή του Μπέρκλεϋ, αυτό δεν τον εμποδίζει λίγο πιο κάτω να συμπεραίνει πως «...η μοντέρνα φυσική δεν είναι εντελώς ανταγωνιστική προς έναν αντικειμενικό ιδεαλισμό σαν εκείνον του Χέγκελ»³!... Πού οφείλεται, όμως, αυτή η άκριτη (;) συγχώνευση διαφορετικών τάσεων (της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας) στο πλαίσιο διαμόρφωσης μιας «νέας» κοσμοαντίληψης που υποτίθεται ότι πηγάει απ' την φιλοσοφική ερμηνεία των πιο πρόσφατων επιτευξέων των φυσικών επιστημών και, ειδικότερα, της φυσικής; Στην πραγματικότητα, σ' ολόκληρο το βιβλίο του ο Τζηνς υπερασπίζεται την άποψη ότι ο υλισμός και η αιτιοκρατία είναι δυο λέξεις που συνδέονται με την παλιά

(κλασική) φυσική. Γι' αυτό και σήμερα, που «η εποχή της μηχανικής έχει παρέλθει, τόσο για τη φυσική όσο και για τη φιλοσοφία, ο υλισμός και η αιτιοκρατία καθίστανται και πάλι ανοικτά θέματα – μέχρις ότου τουλάχιστον δούμε τι έχει να πει γι' αυτά η νέα φυσική»⁴. Προτού προλάβει, όμως, η νέα φυσική ν' αποφανθεί για την τύχη του υλισμού και της αιτιοκρατίας, ο Τζηνς έχει ήδη προδιαγράψει τις βασικές αρχές της νέας «επιστημονικής» κοσμοαντίληψης: αυτή δεν είναι άλλη από έναν «νέου τύπου» δυϊσμό, όπου «το πνευματικό διευθύνει το υλικό»⁵. Στη φράση αυτή θα μπορούσε να συμπεριληφθεί όλη η άποψη του θετικισμού, ο οποίος, όποια μορφή κι αν έχει προσλάβει ιστορικά, διακρίνεται πάντοτε για μια τάση υποβάθμισης του «υλικού» και εξύψωσης του «πνευματικού» («ψυχικού») και –ακόμα περισσότερο– εξαγωγής (ή καθοδήγησης) του πρώτου από το δεύτερο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της σκέψης του Τζηνς (και του θετικισμού γενικά) είναι η άρνηση της δυνατότητας της αντικειμενικής γνώσης. Ο Τζηνς, συγκεκριμένα, αρνείται τη δυνατότητα να γνωρίσουμε τις αιτίες (των οποίων αμφισβητεί και την ύπαρξη) των φαινομένων, αρνείται δηλ. τη δυνατότητα του ανθρώπου να γνωρίσει τον εξωτερικό κόσμο και το πώς συνδέονται τα φαινόμενα (πιο σωστά – τα συμβαίνοντα) γύρω μας· αρνείται, σε τελική ανάλυση, την αντικειμενικότητα των φυσικών νόμων και την αντικειμενικότητα του περιεχομένου της φυσικοεπιστημονικής γνώσης. Κατά συνέπεια, αρνείται την αντικειμενικότητα της επιστήμης, όσο κι αν εμφανίζεται ως υπερασπιστής της τελευταίας. Πού αλλού, όμως, μπορεί να βρίσκεται η αιτία αυτής της απόρριψης παρά (αν όχι) στο διαχωρισμό *ουσίας* και *φαινομένου* και τη συνακόλουθη αντιδιαστολή του φαινομενικού προς τον πραγματικό κόσμο; Και πώς αλλιώς θα ήταν δυνατό να δικαιολογηθεί (αυτή η απόρριψη) παρά μονάχα (αν όχι) με την παραδοχή ότι μόνο ο φαινομενικός κόσμος είναι γνώσιμος, ενώ ο πραγματικός κόσμος απρόσιτος στη γνώση; Αν, όμως, το φαινομενικό είναι ποιοτικά διάφορο του ουσιαστικού (ή του πραγματικού), τότε η επιστήμη (που μελετά τα φαινόμενα) χάνει τη γνωστική της δύναμη και αξία. Και τούτο διότι η επιστήμη επιτελεί το καθήκον της μονάχα όταν μέσω της γνώσης του φαινομενικού ανοίγει το δρόμο για τη γνώση του πραγματικού, στο βαθμό που το πρώτο αντανάκλα το δεύτερο ή αποτελεί μια όψη του. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι η ακροβασία του Τζηνς μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού ιδεαλισμού αναιρείται απ' το γεγονός ότι κάθε αίσθημα, ιδέα κτλ. παράγεται τελικά από ένα (αντικειμενικό) πνεύμα, πράγμα που δείχνει ότι, ως προς την ουσία της, κάθε υποκειμενική φιλοσοφία αποτελεί ένα σκαλοπάτι προς τον αντικειμενικό ιδεαλισμό⁶. Όταν λοιπόν ο θετικισμός θεωρεί «ψευδοπρόβλημα» και «άνευ αντικειμένου» τη διαμάχη υλισμού και ιδεαλισμού, στην πραγματικότητα προσπαθεί να αποποιηθεί τη γνωσιολογική του καταγωγή, η οποία, όπως έδειξε ο Λένιν στα 1908 στο κλασικό του έργο *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*, βρίσκεται στις υποκειμενικές φιλοσοφίες του 18ου αι. και, ειδικότερα, στον ιδεαλισμό του Μπέρχλεϋ.

* * *

Ο υλισμός με τη σειρά του, αναπτύσσεται και αυτός ιστορικά με βάση τις νομοτέλειες της εξέλιξής του. Ο Μαξ παρατηρούσε στην πρώτη θέση του για τον Φόουερμπαχ ότι «το κύριο ελάττωμα κάθε υλισμού μέχρι τώρα (μαζί και του Φόουερμπαχ) είναι ότι το εξωτερι-

κό αντικείμενο, η πραγματικότητα, το αισθητό συλλαμβάνονται μονάχα με τη μορφή του *Αντικειμένου* ή της *ενόρασης*, και όχι σαν *αισθητή ανθρώπινη δραστηριότητα*, σαν *πρακτική*, όχι υποκειμενικά»⁷. Ο εποπτικός υλισμός, που περιγράφεται εδώ, υπήρξε μια αναγκαία και ιστορικά καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης της υλιστικής κοσμοαντίληψης, που προσδιοριζόταν από το χαρακτήρα των φυσικών επιστημών της εποχής του. Ο Ένγκελς παρατηρεί σχετικά στη *Διαλεκτική της Φύσης* ότι «ο υλισμός που επέκρινε ο Χέγκελ –ο γαλλικός υλισμός του 18ου αιώνα– ήταν πραγματικά αποκλειστικά μηχανιστικός, κι αυτό για τον εντελώς φυσικό λόγο πως εκείνη την εποχή η φυσική, η χημεία και η βιολογία βρίσκονταν ακόμα στη νηπιακή ηλικία και πολύ μακριά από το να μπορούν να προσφέρουν τη βάση για μια καθολική αντίληψη της φύσης»⁸.

Αν στον Χέγκελ η Απόλυτη Ιδέα δημιουργεί τη φύση μ' εξωτερίκευση (αλλοτρίωση) και επομένως η φιλοσοφία της φύσης αποτελεί ένα τμήμα μονάχα της πορείας αυτοεξέλιξης της Απόλυτης Ιδέας, τότε από την άλλη «η υλιστική αντίληψη για τη φύση δεν σημαίνει τίποτε άλλο από μια απλή κατανόηση της φύσης τέτοιας που είναι χωρίς ξένη προσθήκη»⁹. Για την κατανόηση ποιας φύσης όμως πρόκειται; Εδώ ακριβώς έγκειται η διαφορά μεταξύ του «παλιού» και του «νέου» υλισμού. Η φύση της κλασικής φυσικής, περικλεισμένη στον ευκλείδειο τριδιάστατο χώρο και με το χρόνο να ρέει σαν απόλυτο μέγεθος, δεχόταν μονάχα τη στιγμιαία δράση από απόσταση, ενώ το είδος της κίνησης που της προσidiaζε ήταν η μηχανική μετατόπιση. Η ανάδειξη της θεωρίας της σχετικότητας έβαλε τέρμα στην ιδέα μιας ύλης αδρανούς (που χρειάζεται μια ώθηση από τα έξω για να κινηθεί) αλλά και στην ιδέα της κίνησης δίχως ύλη (που καταλήγει ανατόφρευκα στον ενεργητισμό και το σπιριτουαλισμό). Ο χρόνος δεν θεωρείται πια απόλυτο μέγεθος, αλλά (όπως και ο χώρος) μορφή ύπαρξης της ύλης κι έτσι ανακτά και πάλι την έγχρονη σημασία του, που είχε χάσει με την απολυτοποίησή του. Μπροστά στη νέα θέαση της φύσης, η υλιστική φιλοσοφία δεν ήταν δυνατό να μείνει απαθής. Ο κλονισμός της κλασικής φυσικής οδηγούσε ανατόφρευκα την υλιστική κοσμοαντίληψη σε αναθεώρηση¹⁰. Ο μηχανοκρατικός και εποπτικός χαρακτήρας του «παλιού» υλισμού, πέραν του ότι δεν ανταποκρινόταν πλέον στα πορίσματα των φυσικών επιστημών, τον εμπόδιζε ν' αναδειχτεί σε μια φιλοσοφία επαναστατική που θα έπαιζε προοδευτικό ρόλο σε μια κοινωνία η οποία, μετά τη βιομηχανική επανάσταση, χαρακτηριζόταν απ' την παγίωση και την επέκταση ενός νέου τρόπου παραγωγής, του καπιταλιστικού, και την οριστική αντικατάσταση των παλιών παραγωγικών σχέσεων από τις νέες, που αντιστοιχούν στο νέο παραγωγικό στάδιο. Αυτός είναι ο λόγος που ο ιδεαλισμός προηγήθηκε ιστορικά στη μελέτη της «ενεργητικής πλευράς», έστω αφηρημένα, αποκομμένος απ' την αισθητή πραγματικότητα την οποία δεν αναγνωρίζει. Είναι ακριβώς εκείνος ο *διαλεκτικός ιδεαλισμός* που, όπως σημείωνε ο Λένιν, βρίσκεται πιο κοντά στην αλήθεια απ' ότι ο μεταφυσικός υλισμός. Ο ιδεαλισμός του Χέγκελ, επομένως, βρίσκεται ένα βήμα πιο μπροστά απ' τον υλισμό του 18ου αι. (και τον προδιαλεκτικό υλισμό γενικά). Ο Λένιν παρατηρεί σχετικά στα *Φιλοσοφικά Τετράδια*: «Από την άποψη του αγοραίου, του απλού, του μεταφυσικού υλισμού, ο φιλοσοφικός ιδεαλισμός είναι μόνο ανοησία. Αντίθετα, από την άποψη του διαλεκτικού υλισμού, ο φιλοσοφικός ιδεαλισμός είναι μια *μονόπλευρη, υπερβολική ανάπτυξη* (μεγαλοποίηση, παραφούσκωμα) ενός από τα γνωρίσματα, τις πλευρές, τα όρια της γνώσης στο απόλυτο, το ξεκομμένο από την ύλη, από τη φύση και θεοποιημένο»¹¹. Ο «νέος», «έξυπνος» υλι-

σμός όφειλε αφενός να βλέπει τη φύση (τον υλικό κόσμο) όπως παρουσιάζεται μέσα από τα πορίσματα των σύγχρονων φυσικών επιστημών και αφετέρου την ανθρώπινη δραστηριότητα στην *πρακτική* της διάσταση. Έτσι, ο «νέος» υλισμός δεν μπορεί παρά να είναι *διαλεκτικός* (και όχι μεταφυσικός) και *πρακτικός* (και όχι εποπτικός).

Τι σημαίνει όμως ο όρος «πρακτικός» υλισμός; Και γιατί το κριτήριο της πράξης παίζει αποφασιστικό ρόλο στη θεωρία της γνώσης του σύγχρονου υλισμού; Ο λόγος συνίσταται στο εξής: ο άνθρωπος στην πρακτική του δραστηριότητα έρχεται σ' ενεργητικές σχέσεις με το περιβάλλον του· αυτό σημαίνει ότι δεν επενεργεί μονάχα το εξωτερικό περιβάλλον πάνω του, αλλά κι ο ίδιος επενεργεί πάνω στο περιβάλλον του και το *μεταμορφώνει*. Αυτό που λέμε πρακτική δραστηριότητα (πράξη) είναι κυρίως η *εργασία*. Χάρη στην εργασία του, ο άνθρωπος έρχεται σ' επαφή με το περιβάλλον του (τον εξωτερικό κόσμο) και το(ν) μεταμορφώνει *συνειδητά σύμφωνα με τις ανάγκες του*. Η τεχνική και η επιστήμη εντάσσονται επίσης στην ανθρώπινη εργασία. Για να γνωρίσει τον υλικό κόσμο και τους νόμους που βρίσκονται στη βάση των φυσικών φαινομένων και των διαδικασιών που συντελούνται σ' αυτόν, ο επιστήμονας έρχεται σ' επαφή μαζί του· παρατηρεί, υποθέτει κι έπειτα προσπαθεί να επαναλάβει στο εργαστήριό του αυτό που παρατήρησε για να το μελετήσει εμβριθώς, να επιβεβαιώσει ή να τροποποιήσει ή και να απορρίψει ακόμα την αρχική του υπόθεση και, τελικά, να διατυπώσει το νόμο που διέπει το φαινόμενο που μελετά. Τα όργανα μελέτης που χρησιμοποιεί ο επιστήμονας είναι ακριβώς αποτέλεσμα (και προϋπόθεση συγχρόνως) των ενεργητικών σχέσεων που έχει αποκαταστήσει με τον εξωτερικό κόσμο. Αυτό που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα άλλα έμβια όντα είναι ακριβώς ο χαρακτήρας της ανθρώπινης εργασίας, η οποία τον *δημιούργησε*, τον οδήγησε στη συγκρότηση *κοινωνιών*, στην απόκτηση γνώσεων και σε ανακαλύψεις που του επιτρέπουν να ξεφύγει ακόμα και από τα όρια του πλανήτη του και να εξερευνήσει νέες περιοχές πέραν του άμεσου περιβάλλοντός του. Ο Χέγκελ γράφει στον Πρόλογο της *Φαινομενολογίας του Πνεύματος* ότι: «Το αληθές είναι το όλο. Αλλά το όλο είναι μόνο η ουσία που φθάνει στην τελείωσή της μέσα από την ανάπτυξή της»¹². Το αληθές (η αλήθεια) ως *αυτοπραγμάτωση* της ουσίας είναι, επομένως, μια ιστορική διαδικασία. Στη θέση αυτή του Χέγκελ εμπεριέχεται *in nuce* (ή –πιο σωστά– σ' ανεστραμμένη μορφή) η βασική αντίληψη του σύγχρονου υλισμού για την *πρακτική* προσέγγιση της αλήθειας, δηλαδή τη γνώση της αλήθειας στο φως της ανθρώπινης (πρακτικής) δραστηριότητας.

* * *

Όταν λέμε ότι ο ιδεαλισμός (στο βαθμό που είναι αντικειμενικός) εξετάζει τα πράγματα αφηρημένα, εννοούμε ότι τα εξετάζει μ' επιφανειακό (ή «μονόπλευρο») τρόπο, δίχως να λαμβάνει υπόψη του την πολλαπλότητα και την αντιφατικότητά τους. Ο ιδεαλισμός, όπως και η μεταφυσική σκέψη γενικά, φτάνει μέχρι το *αφηρημένο* και σταματά σ' αυτό. Για τη διαλεκτική σκέψη, το αφηρημένο είναι το αντίθετο του *πολλαπλού*. Η αφηρημένη σκέψη δεν μπορεί να γνωρίσει το πολλαπλό· αντίθετα, συνήθως το παρακάμπτει για να παραμείνει τελικά στην επιφάνεια (ή σε μια «πλευρά») των πραγμάτων. Η διαλεκτική σκέψη *ανεβαίνει από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο* και με τη μέθοδο αυτή οικειοποιείται, αναπα-

ράγει, αποκαλύπτει το συγκεκριμένο· δεν το γεννά, όμως, διότι το συγκεκριμένο υπάρχει ήδη (αντικειμενικά) ως *ενότητα του πολλαπλού*. Ο Μαρξ έδειξε ότι σε κάθε προϊόν, ανεξαρτήτως του ποιας μορφής εργασία χρησιμοποιήθηκε για να παραχθεί, περικλείεται μια συντελεσμένη, εξαντικειμενικευμένη εργασία. Στην *Εισαγωγή* του 1857 έγραφε ότι «...οι πιο γενικές αφαιρέσεις γεννιούνται μονάχα εκεί όπου εμφανίζεται ένα πράγμα κοινό σε πολλά, κοινό σε όλα. Τότε αυτό παύει να είναι νοητό με ιδιαίτερη μόνο μορφή»¹³. Αυτή η χρήση της αφαιρετικής μεθόδου τού επέτρεψε να δει πως αυτό που υπάρχει κοινό σ' όλα τα προϊόντα είναι ακριβώς η εργασία που καταβλήθηκε για να παραχθούν και πως οι άνθρωποι, όταν ανταλλάζουν προϊόντα, ανταλλάζουν καθορισμένες αναλογίες του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου παραγωγής τους. Κατά συνέπεια, στη βάση της εργασιακής θεωρίας της αξίας βρίσκεται η εργασία ως μέτρο της αξίας των αγαθών, μια ιδέα τουλάχιστον ακατανόητη για τη μεταφυσική (αντιδιαλεκτική) σκέψη που δεν μπορεί να δει πέρα απ' το προϊόν ως «πράγμα καθεαυτού» και –ακόμα περισσότερο– αδυνατεί να εντοπίσει το κοινό (συνθετικό) στοιχείο όλων των προϊόντων γενικά. Αλλά και ο θετικισμός, παραμένοντας προσκολλημένος στην αντίθεση ουσίας και φαινομένου, δεν κάνει ούτε ένα βήμα προς το συγκεκριμένο. Η πολλαπλότητα της πραγματικότητας δεν τον σιγκινεί για το λόγο ότι δεν αποφαίνεται για την ύπαρξη κάποιας πραγματικότητας ανεξάρτητης απ' την ανθρώπινη συνείδηση. Αν όμως η σκέψη δεν αφορά τα πράγματα, τότε δεν μπορεί ποτέ να είναι συγκεκριμένη· γι' αυτό κι ο θετικισμός δεν γνωρίζει τη συγκεκριμένη σκέψη. Έτσι εξηγείται γιατί πολλοί επιστήμονες ερμηνεύουν λαθεμένα τις ανακαλύψεις τους και καταλήγουν πολλές φορές στον αγνωστικισμό και τον ιδεαλισμό. Από την άλλη, η διαλεκτική (ως υλιστική διαλεκτική) βοηθά τον επιστήμονα να συλλάβει την πολύπλοκη και αντιφατική φύση της πραγματικότητας, να κατευθύνει τις έρευνές του και να ερμηνεύει τα αποτελέσματά τους με τέτοιο τρόπο ώστε η ποικιλομορφία και η αντιφατικότητα που συναντά όχι μόνο να μην αποτελούν εμπόδιο στην παραπέρα έρευνα, αλλά αντίθετα να είναι προϋπόθεση και αφετηρία της. Επίσης η διαλεκτική «προστατεύει» τον επιστήμονα από τη φεναχία του επιστημονισμού, δηλ. την ξεκομμένη από την κοινωνική πρακτική επιστημονική δραστηριότητα, και του «υπενθυμίζει» τις ευθύνες και τις υποχρεώσεις του απέναντι στην υπόλοιπη κοινωνία. Άλλωστε, ο κοινωνικός ρόλος της επιστήμης (και των επιστημόνων) γίνεται περισσότερο καταφανής στις μέρες μας, όπου τα προβλήματα της οικολογικής ανισορροπίας, της εξάντλησης των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πηγών αλλά και του πάντα υπαρκτού κινδύνου ενός θερμοπυρηνικού ολέθρου αποτελούν δαμόκλειο σπάθη για την ανθρωπότητα.

Η κύρια μομφή που αποδίδει ο Χέγκελ στη «φιλοσοφία της ταυτότητας» του Σέλλινγκ είναι ότι, σε αυτήν, στην έννοια του Απολύτου προσιδιάζει μόνο η *ταυτότητα*, ενώ η *διαφορά* εκδηλώνεται στην αντίθεση του μη Απολύτου προς το Απόλυτο. Αντίθετα, στον Χέγκελ η διαφορά (δηλ. η *αντίφαση*) εμφανίζεται μέσα στο Απόλυτο (και κατ' επέκταση μέσα στο ίδιο το πράγμα), ενώ το είδος της ταυτότητας που ενυπάρχει σ' αυτό είναι η «ταυτότητα της ταυτότητας και της μη ταυτότητας». Για τον Σέλλινγκ η αντίθεση είναι εξωτερική και μάλλον στατική, ενώ στον Χέγκελ η αντίθεση είναι εσωτερική και δυναμική· είναι *αντίφαση*. Γενικότερα, το στοιχείο που διαφοροποιεί τον Χέγκελ και του δίνει την ξεχωριστή θέση που κατέχει στη γερμανική κλασική φιλοσοφία (αλλά και στην ιστορία της φιλοσοφίας γενικά) είναι η αντίληψή του για το *γίγνεσθαι* ως τρόπου ύπαρξης της Απολύτης

Ιδέας (του Παγκόσμιου Πνεύματος). Η έννοια του *γίνεσθαι*, που ανάγεται ήδη στη φιλοσοφία του Ηράκλειτου του Εφέσιου, είναι κεντρική για τη διαλεκτική φιλοσοφία. Ο κόσμος σαν *γίνεσθαι* είναι ο πραγματικός κόσμος όπως αέναα (αυτο)κινείται και μεταβάλλεται, δηλ. εξελίσσεται. Αν στον Χέγκελ αυτό το *γίνεσθαι* μυστικοποιείται και στο τέλος μάλιστα αυτοαναίρεται, στην υλιστική διαλεκτική επανακτά το δυναμικό χαρακτήρα και την αυτοτέλειά του. Γι' αυτό και στη θέση της παλιάς *φιλοσοφίας της φύσης* (και της φιλοσοφίας γενικά) υπάρχει τώρα μια «απλή κοσμοθεωρία που δεν χρειάζεται πια να εφαρμόζεται και να υφίσταται σαν ξεχωριστή επιστήμη των επιστημών, αλλά να δρα μέσα στις πραγματικές επιστήμες. Η φιλοσοφία επομένως έχει “αρθεί” εδώ, δηλ. έχει “ξεπεραστεί και ταυτόχρονα διατηρηθεί”· έχει ξεπεραστεί ως προς τη μορφή της, έχει διατηρηθεί όμως ως προς το πραγματικό περιεχόμενό της»¹⁴. Λίγα χρόνια αργότερα (το 1886) ο Ένγκελς και πάλι αναφερόμενος στο τέλος της φιλοσοφίας της φύσης υποδεικνύει πως πρέπει «...να ερμηνεύουμε τα αποτελέσματα των φυσικών επιστημών μόνο διαλεκτικά, που σημαίνει με την έννοια της αλληλεξάρτησής τους, για να φτάσουμε σ' ένα επαρκές για την εποχή μας «σύστημα της φύσης», τώρα που ο διαλεκτικός χαρακτήρας αυτής της αλληλεξάρτησης επιβάλλεται, θέλοντας ή μη, ακόμα και στα μυαλά των φυσικών επιστημόνων που εκπαιδεύτηκαν στη μεταφυσική σχολή...»¹⁵. Έχει περάσει πολύς καιρός από τότε και πολλοί επιστήμονες εξακολουθούν να «εκπαιδεύονται στη μεταφυσική σχολή», στην οποία σήμερα κυριαρχούν οι διάφορες αποχρώσεις της θετικιστικής φιλοσοφίας. Ο λόγος γι' αυτό θα πρέπει πριν απ' όλα ν' αναζητηθεί στον ταξικό χαρακτήρα της ιδεολογίας και την κυριαρχία των ιδεών της κυρίαρχης τάξης. Όμως η επιστήμη, ούτως ή άλλως, προχωρεί και αναδεικνύει ολοένα κι ευκρινέστερα το διαλεκτικό χαρακτήρα της πραγματικότητας που μας περιβάλλει και της οποίας είμαστε και εμείς οργανικό μέρος. Και πάλι στις φυσικές επιστήμες αναπτύσσονται (έστω και βραδύτερα) οι κοινωνικές επιστήμες, που, με όπλο τους επίσης τη διαλεκτική, αναζητούν τους νόμους εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας και αποδεικνύουν πως κάθε κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός, όσο κι αν στα μάτια των ιδεολόγων των κυρίαρχων τάξεων παρουσιάζεται «αιώνιος» ή «τελικός», εμπεριέχει τις αιτίες της παρακμής του και της αντικατάστασής του από κάποιον άλλο ανώτερο στην πορεία της κοινωνικής εξέλιξης.

Ο Μαξ προσδιορίζοντας τη σχέση της υλιστικής διαλεκτικής προς τη διαλεκτική του Χέγκελ έγραφε στον Επίλογο της δεύτερης γερμανικής έκδοσης του *Κεφαλαίου* στα 1873: «Η διαλεκτική μου μέθοδος δεν είναι μονάχα διαφορετική από τη χεγκελιανή, αλλά το άμεσο αντίθετό της. Στον Χέγκελ, η διαδικασία της ζωής του ανθρώπινου εγκεφάλου, δηλ. η διαδικασία της σκέψης, που μάλιστα τη μεταμορφώνει σ' ένα ανεξάρτητο υποκείμενο με το όνομα “Ιδέα”, είναι ο δημιουργός του πραγματικού κόσμου, και ο πραγματικός κόσμος είναι μόνο η εξωτερική, φαινομενική μορφή της “Ιδέας”». Για μένα αντίθετα, το ιδεατό δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο υλικός κόσμος που ανταναλάται στο ανθρώπινο μυαλό, και μεταφράζεται σε μορφές της νόησης»¹⁶. Ο ίδιος μπορεί να μην πρόλαβε, όπως ήθελε, να εκθέσει τις θέσεις του γύρω απ' το «λογικό πυρήνα» της χεγκελιανής διαλεκτικής, μας άφησε όμως ένα πολύ σημαντικότερο επίτευγμα, το *Κεφάλαιο*, όπου «εφαρμόστηκε σε μια επιστήμη η λογική, η διαλεκτική και η γνωσιοθεωρία [δεν χρειάζονται τρεις λέξεις: είναι ένα και το αυτό] του υλισμού...»¹⁷. Η διαλεκτική είναι η λογική και η θεωρία της γνώσης του σύγ-

χρονου υλισμού (δηλ. του μαρξισμού). Η ταυτότητα (σύμπτωση, ταύτιση) αυτή δεν είναι διόλου τυχαία· εκφράζει τη ζωντάνια και το δημιουργικό χαρακτήρα της μαρξιστικής φιλοσοφίας και παρέχει το οδηγητικό νήμα για την «κατανόηση της ουσίας του ζητήματος» της διαλεκτικής, δηλ. την *έννοιά* της. Αλλά αυτό το τελευταίο προϋποθέτει τη συστηματική έκθεση της διαλεκτικής «ως λογικής και θεωρίας και της γνώσης του σύγχρονου υλισμού», κάτι το οποίο εκφεύγει των φιλοδοξιών αυτού του κειμένου.

Σημειώσεις

1. Ο Sir James Jeans (1877-1946) ασχολήθηκε με τη μοριακή φυσική, τη δυναμική περιστρεφόμενων μαζών, την αστροφυσική και την αστρονομία. Έγραψε πολλά επιστημονικά βιβλία και βιβλία εκλαϊκευτικού χαρακτήρα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν, πέρα απ' αυτό που αναφέρεται εδώ και κυκλοφόρησε το 1942, τα βιβλία του *Το Μυστηριώδες Σύμπαν* (1930) και *Ανάπτυξη της Φυσικής Επιστήμης* (1947).

2. Sir James Jeans, *Φυσική και Φιλοσοφία*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 208.

3. Ο.π., σ. 292.

4. Ο.π., σ. 184.

5. Ο.π., σ. 293.

6. Για μια κριτική του σύγχρονου θετικισμού και ανάλυση της καταγωγής του και των σχέσεων του με τις τάσεις της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας βλ. το βιβλίο του Ευτ. Μπιτσάκη, *Διαλεκτική και Νεώτερη Φυσική*, Ηριδανός, Αθήνα 1974, ιδιαίτερα το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο *Το είναι και η νόηση*, καθώς και το βιβλίο του Έβάλντ Ιλιενκοφ, *Η διαλεκτική του Λένιν και η μεταφυσική του θετικισμού*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988.

7. Κ. Μαρξ, «Θέσεις για τον Φόρεμπταχ», στο Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τ. Α. Gutenberg, Αθήνα 1994⁶, σ. 45.

8. Φρ. Ένγκελς, *Διαλεκτική της Φύσης*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985, σ. 231.

9. Ο.π., σ. 177.

10. Τα τέσσερα ρεύματα που κλόνισαν τα θεμέλια της κλασικής φυσικής ήταν η ηλεκτρομαγνητική θεωρία (1873), η ανάπτυξη της μικροφυσικής, που ξεκίνησε με την εξερεύνηση του ατόμου (το ηλεκτρόνιο ανακαλύφτηκε το 1895), η προσχετικιστική κβαντική θεωρία (1900) και η (ειδική και γενική) θεωρία της σχετικότητας (1905 και 1916). Οι νέες ανακαλύψεις στο χώρο των φυσικών επιστημών επιβεβαίωσαν σε καίρια σημεία τις αντιλήψεις των κλασικών του μαρξισμού. Π.χ., «Η άποψη της γενικής θεωρίας της σχετικότητας επιβεβαιώνει τις αντιλήψεις του Ένγκελς για δύο λόγους: πρώτο, καταργεί την έννοια της δύναμης και δεύτερο, φανερώνει με τρόπο ανάγλυφο την ενότητα της ύλης και των μορφών της ύπαρξής της (του χώρου και του χρόνου), καθώς και τον τρόπο της ύπαρξής της (της κίνησης)» (Ευτ. Μπιτσάκης, *Η φύση στη διαλεκτική φιλοσοφία*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984⁴, σ. 145).

11. Β. Ι. Λένιν, «Φιλοσοφικά Τετράδια», *Άπαντα*, 5η εκδ., τ. 29, σ. 322.

12. Γκ. Χέγκελ, *Φαινομενολογία του Πνεύματος*, τ. Ι, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1993, §20, σ. 141.

13. Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, τ. Α. Στοχαστής, Αθήνα 1989, σ. 69.

14. Φρ. Ένγκελς, *Anti-Dühring*, εκδ. Αναγνωστήδη, Αθήνα 1963, σ. 207.

15. Fr. Engels, «Ludwig Feuerbach and the end of Classical German Philosophy», στο Κ. Marx – Fr. Engels, *Collected Works*, vol. 26, Progress Publishers, Moscow 1990, p. 386.

16. Κ. Marx, *Capital*, vol. 1, International Publishers, New York 1967, p. 19.

17. Β. Ι. Λένιν, ό.π., σ. 301.

αυτοί που πορεύονται στους ορεινούς όγκους της Ελλάδας τον 1990. Παιδιά για τα αυτιστικά. Στην πρώτη του έκδοση
"Αυτισμός και Παιδαγωγική", 6 τεύχη

Ε. Ζαχαρίας 1999